

İSTANBUL'DA HUKUK

M. ÂKİF AYDIN*

İstanbul fatihi II. Mehmed, Osmanlı Devleti'ne imparatorluk kimliğini kazandıran hükümdar olarak tanınır. Bir imparatorluğun dayandığı en büyük güçlerden birisi şüphesiz hukuk sistemidir. Üç kıtaya yayılmış bir coğrafyada üç dine, bu dinlere ait yirmiye yakın mezhebe ve bir o kadar da etnik gruba mensup insanları bünyesinde toplayan Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bu insanları uyum içinde bir arada yaşatacak bir hukuk sistemi kurmaksızın 600 yıl ayakta kalması mümkün olamazdı. Bu bakımdan dünya tarihinin en dikkate değer devletlerinden birini teşkil eden Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar bir imparatorluk kimliği ve yapısıyla var olmasında Osmanlı hukukunun inkâr edilemeyen bir rolü olmuştur denebilir.

Osmanlı hukuk sisteminin ve kurumlarının oluşmasında en önemli rolü de yine II. Mehmed oynamıştır ve bu oluşuma devletin dört buçuk asır merkezi olan İstanbul da mekân olarak ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı hukukunun şüphesiz bütün kurum ve kurallarıyla İslam hukuku, Roma hukuku, Anglosakson hukuku gibi bütünüyle kendine özgü bir hukuk sistemi olduğu söylenemez. Şu da var ki Osmanlı hukuku teorik olarak kendisinden çok önce doğmuş ve gelişimini büyük ölçüde tamamlamış İslam hukukunun uygulamadaki en gelişmiş ve altı asırlık yorumlarıyla zenginleşmiş şeklini temsil etmektedir ve bu yönüyle İslam hukuk tarihi içinde ayrıca ele alınıp incelenmeyi hak etmektedir.

II. Mehmed'in ve İstanbul'un Osmanlı hukukunun şekillenmesi ve uygulanmasındaki rolü çeşitli bakımlardan incelenmeye değerdir. Osmanlı örfi hukukunun ortaya çıkmasında ve kanunnamelerle derli toplu hukuk derlemesine dönüşmesinde II. Mehmed'in inkâr edilemez bir payı bulunmaktadır. O güne kadar ceza, arazi ve vergi hukuku başta olmak üzere hukukun muhtelif alanlarında dağınık olarak çıkarılan padişah fermanları ilk defa II. Mehmed döneminde genel bir kanunname olarak

bir araya getirilmiş, böylece Osmanlı örfi hukukunun derli toplu bir hukuk olması yolunda somut bir adım atılmıştır. Bu dönemde hem bir genel kanunname -ki şu ana kadar türünün bilinen ilk örneğidir- hem de esas teşkilat/anayasa hukuku alanında özel bir kanunname çıkarılmıştır. Kanunname çıkarılmasında en önemli rolü oynayan Divan-ı hümayun da esas itibarıyla Fatih döneminde şekillenmiş ve çalışmalarını çoğu kere bu şehirde yapmıştır. II. Mehmed'in hazırlattığı kanunnamede devletin esas yapısı, Divan-ı hümayunun hangi üyelerden ibaret olduğu, çalışma esasları, tâbi olduğu protokol kuralları belirlenmiştir. Örfi hukukun oluşmasında ve kanunnameler hâlinde neşredilmesinde başrolü oynayan nişancılar bu divanın üyesi olarak görev yapmışlardır.

Kanunnameler fıkıh kitaplarında ortaya konmuş bulunan İslam hukuk kurallarının yanı sıra padişahlar tarafından konan örfi hukuk kurallarını bir araya getiren derlemeler olarak dikkati çeker ve Osmanlı örfi hukukun istikrarlı ve bir tür kanun hâkimiyeti ilkesine uygun olarak uygulanması açısından son derecede önemlidirler. Osmanlı hukuk sistemlerinin temelini oluşturan İslam hukukuyla, padişah fermanlarıyla zaman içinde oluşan örfi hukukun ahenkli ve birbirini tamamlar bir biçimde götürülmesine özel bir özen gösterilmiştir. Bu ahenkte bizzat padişahların bu konuda dikkatli olmaları, örfi hukukta belirleyici bir rolleri bulunan nişancıların başlangıç asırlarında esasen İslam hukuk âlimleri (müderris) arasından seçilmesi, padişah divanında şer'î hukuku çok iyi bilen iki hukukçu olarak Rumeli ve Anadolu kazaskerinin mevcudiyeti ve özellikle İslam dini ve hukukunun en önemli temsilcisi olan şeyhülislamların müşterek çabalarının rolü vardır demek yanlış olmasa gerektir. Özellikle Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Osmanlı hukukunun temel yapısını oluşturmadaki rolü dikkate değer. Çünkü o bir taraftan *Budin Kanunnâmesi*'ne yazdığı mukaddime ile Osmanlı arazi hukuku esaslarının İslam hukuku içinde nereye yerleşmesi gerektiğini belirlerken diğer taraftan padişaha

* İstanbul Medipol Üniversitesi

sunduğu ve İslam hukuku içindeki muhtelif görüşlerden derlediği fetvaları (*Ma'rûzât*) padişah fermanıyla yürürlüğe sokarak İslam hukukunun sosyal şartlara göre şekil almasında padişah fermanlarını devreye sokmuştur. Bir diğer ifadeyle bir yandan örfi hukuku şer'î hukuka yakınlaştırırken diğer yandan şer'î hukukun uygulanmasındaki hükümdarların rolünü ön plana çıkarmış, şer'î hukuku bir anlamda kanunileştirmiş, bir diğer ifadeyle bir içtihat hukuku olan İslam hukukunu kanun hukuku hâline getirmiş, en azından bunun kapısını aralamıştır.

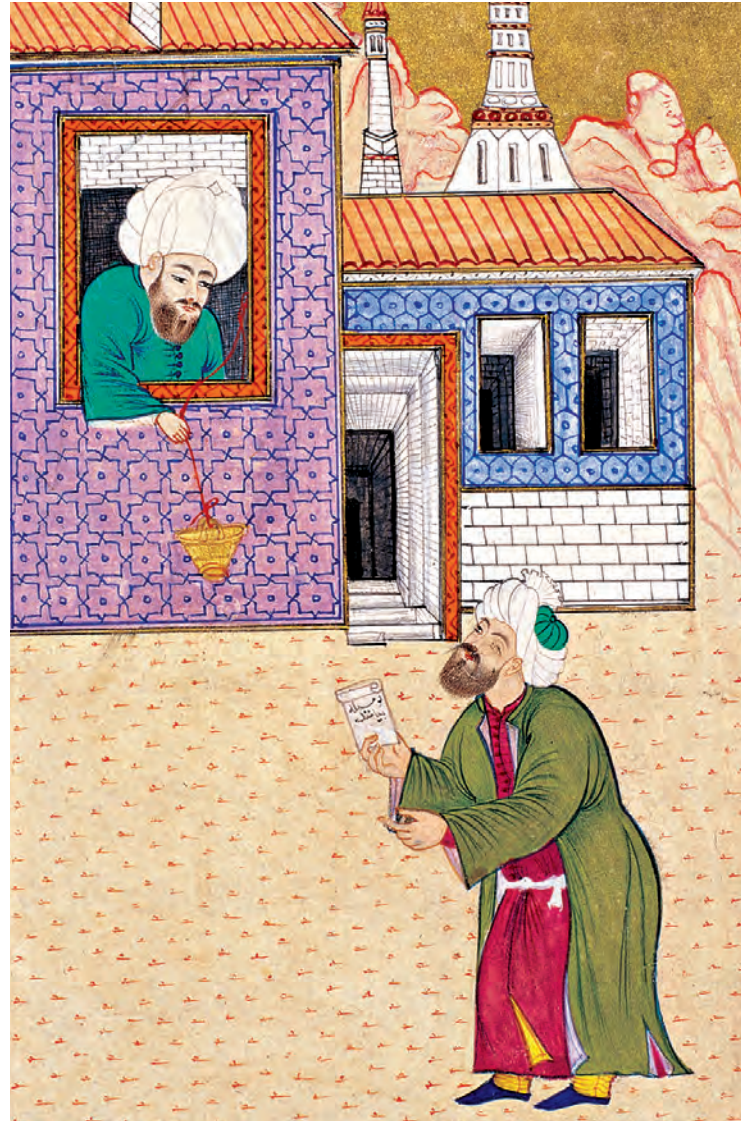
İSTANBUL'DA HUKUK VE HUKUK KURUMLARI

Divan-ı Hümayun

Bu genel girişin ışığında Osmanlı Devleti'nin İstanbul merkezli hukuk kurumlarını, genel hatlarıyla işleyişini ve imparatorluğa verdiği genel çerçeveyi görmek gerekir. Bu kurumların başında hiç şüphesiz Divan-ı hümayun gelir. Osmanlı Devleti'nin en önemli siyasi karar organı ve en üst yargı kurumu olan Divan-ı hümayun İstanbul'un fethinden itibaren esas itibarıyla bu şehirde, padişahın bulunduğu yerde toplanmıştır. Abbasîlerden itibaren İslam devletlerinde görülen merkez divanlarının en gelişmiş örneğinin Divan-ı hümayun olduğu söylenebilir. Divan-ı hümayunun bir siyasi, idari ve askerî karar organı olması sebebiyle genel yönetimle ilgili idari, harp ilanı, sulh akdi gibi askerî-siyasi, vergi tarh ve tahsili gibi mali kararlar burada alınır. Keza en üstün bir yargı kurumu olması hasebiyle ilk ve son derece mahkemesi olarak bu divanda yargılama da yapılırdı. O aynı zamanda özellikle örfî hukukla ilgili kararların alındığı, kuralların hazırlandığı bir tür yasama organıdır. Divanın yaptığı bu çok yönlü faaliyetlere uygun bir yapısı vardır. Başlangıç dönemlerinde bizzat padişah tarafından yönetilen bu divan Fatih Sultan Mehmed'den itibaren onun adına sadrazam tarafından yönetilmiştir. Divan-ı hümayun padişah divanı olduğundan bizzat divana katılmasa bile onun bulunduğu yerde toplanır ve istendiğinde padişahlar tarafından izlenirdi.

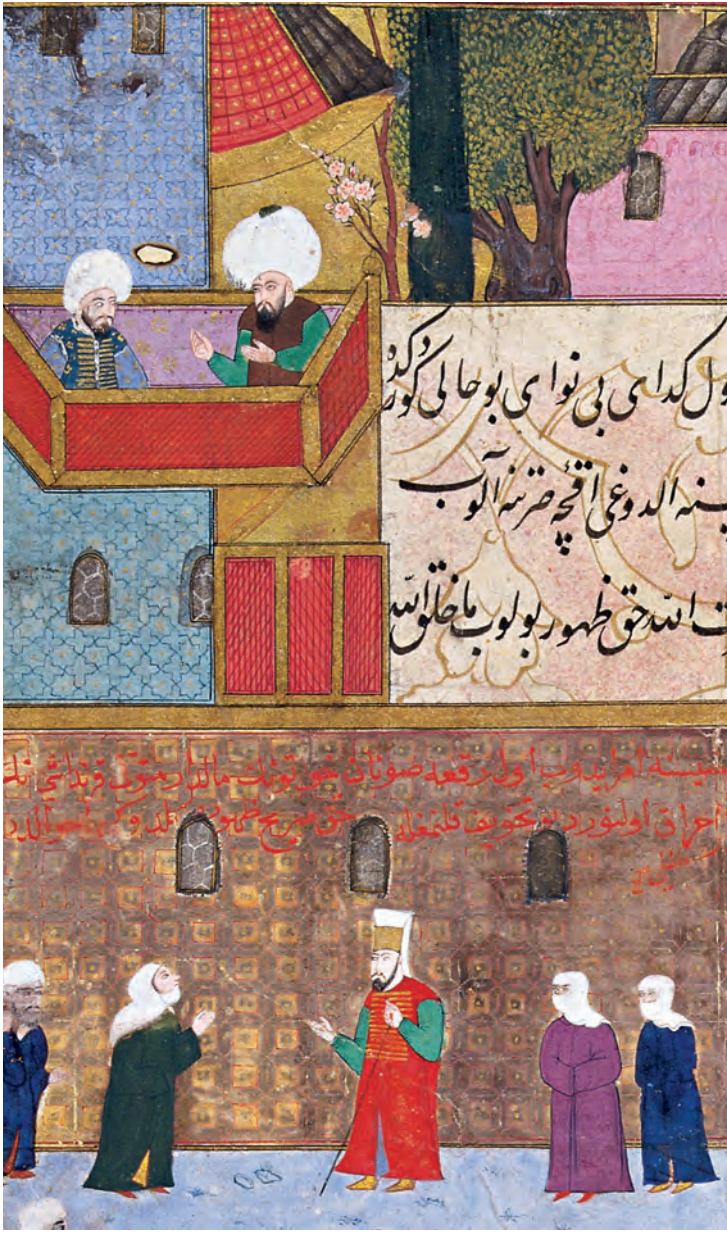
Meşihat/Şeyhülislamlık

Her ne kadar ilk şeyhülislam olarak kabul edilen Molla Fenarî, İstanbul'un fethinden önce bu unvanla anılmış ve dolayısıyla şeyhülislamlık (meşihat-ı İslamiye) ilk önce Bursa'da Osmanlı dinî-hukuki sistemine dâhil olmuş görünüyorsa da Fahreddin Acemî'den itibaren bu unvan şahsi olmaktan çıkarak zamanla

1- Zenbilli Ali Efendi'nin fetva vermesi (*Şekaik*)

İstanbul merkezli olarak bir müessese hâline gelmiş ve imparatorluğun sonuna kadar böyle devam etmiştir. İstanbul merkezli şeyhülislamlık hem İslam-Osmanlı hukukunun şekillenmesinde hem de uygulamasında çok belirgin bir rol oynamıştır. Ulemanın reisi anlamında "şeyhülislam" unvanıyla zikredilen ve fetva makamını temsil eden Molla Hüsrev (Feramurz b. Ali) yirmi yıl kadar bu makamda bulunmasının ötesinde Osmanlı dönemi İslam hukuk literatürüne kazandırdığı eserlerle de dikkati çekmektedir. Özellikle kendi yazdığı *Gurer* isimli esere şerh olarak kaleme aldığı *Dürer* uzun yıllar hem medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş hem de mahkemelerde âdeta bir kanun metni gibi bilgi ve yürürlük kaynağı olarak kullanılmıştır. XVI. yüzyılda şeyhülislamlık tam anlamıyla bir devlet kurumuna dönüştüğünde bunun en dikkat çekici temsilcileri olan İbn Kemal, kısmen Çivizade ve özellikle Ebussuud Efendi bu makamdaki rolleri ve vermiş oldukları fetvalarla

2- Şikâyeti olan bir kadının davasının, Kanunî Sultan Süleyman'ın emri ile Rumeli beylerbeyi ve İstanbul kadısı huzurunda görülmesi (*Hünernâme*)

imparatorluk hukukunun şekillenmesinde dikkate değer roller üstlenmişlerdir.

Şeyhülislamlar başlangıçta daha çok vermiş oldukları fetvalarla dinî-hukuki meselelerin çözümünde, daha çok şer'î hukukun, bir ölçüde de örfî hukukun şekillenmesinde etkin bir rol oynarken şeyhülisamlık, Ebussuud Efendi'den itibaren müderrislerin ve kadıların tayininde daha ön plana çıkarak idari-adli bir kurum olarak da etkin olmaya başlamıştır. Sonraki asırlarda şeyhülisamlığın bu hukuki-adli yönü gittikçe ön plana çıkmaya başlamıştır. Örfî kanunlar konurken en azından zaman zaman şeyhülisamlığın görüşünün alındığı, zaman zaman da şeyhülisamların bazı örfî uygulamalara, hâkim hukuk sistemi olan

3- Ebussuud Efendi (TSMK, nr. R 1296)

İslam hukukuna aykırı gördükleri için karşı çıktıkları bilinmektedir.

Sadrazam veya kaymakamının başkanlığında İstanbul kadılarının katılımıyla toplanan Çarşamba divanı, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin katılımıyla toplanan Cuma divanlarındaki huzur murafaaları 1838 yılında ilgili üyelerin katılımıyla şeyhülislamın başkanlığında toplanmaya başlanmış 1861 yılında da huzur murafaaları Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye adıyla kurumsallaşmış¹ ve zamanla şer'îye mahkemelerini temyiz mahkemesine dönüşmüştür.

1 Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, *Şeyhülisamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul 2006, s. 64-65.

4- Bir kadının, Kanunî Sultan Süleyman'a şikâyetini sunması (Hünernâme)

Hukuk Mektepleri/Medreseleri

Fetihten sonra İstanbul'u bir an önce imparatorluğa layık bir payitaht yapmak isteyen II. Mehmed'in ilk icraatlarından birisi bu imparatorluğa hukuk adamlarını ve ilmiye sınıfını yetiştirmek üzere bir medrese kurmak olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in fethi takiben kurdurduğu ilk medrese Ayasofya Medresesi'dir. Bugün İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş tarihi 1453 olarak belirlenirken Ayasofya Medresesi'nin kuruluş tarihi esas alınmıştır.² Fatih'in Havariyyun Kilisesi'nin yerine şehrin merkezinde kendi ismiyle anılan caminin kuzey ve güney taraflarında inşa ettirdiği (1470) sekiz bölümden oluşan Sahn-ı Seman Medresesi'nin bulunduğu külliye ise İstanbul merkezli yükseköğretim kurumları arasında

² Mehmet Tevfik Özcan, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kuruluşunun Tarihi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2003, c. 61, sy. 1-2, s. 86.

önemli bir yere sahiptir. Sahn-ı Seman Medresesini Kanunî döneminde aynı adı taşıyan muhteşem cami etrafında kurulan (1557) Süleymaniye Medresesi başta olmak üzere muhtelif dönemlerde İstanbul'da kurulan diğer medreseler izlemiştir. Bu medreselerde genel olarak dinî ilimler okutulmakla birlikte, felsefe, mantık, belagat kimi medreselerde de özellikle XVII. yüzyıla kadar matematik, astronomi ve tıp da okutulmaktaydı. İslamî ilimler arasında özellikle İslam hukuku/fıkıh özel bir yere sahipti. Uzun Osmanlı tarihi boyunca kadı, naip, müftü, müderris gibi Osmanlı hukukunun yürütülmesinde önde gelen hukuk adamlarını yetiştiren kurumlar bu medreseler olmuştur.

Bu medreseler orada ders veren müderrislerin almış oldukları günlük akçeye göre sınıflandırılmaktadır; otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı medreseler gibi. Altmışlı medreseler bugünkü anlamda yükseköğretim kurumları olarak değerlendirilebilir. Daha düşük akçeli medreseler

5- Kadı (d'Ohsson)

ise Sahn-ı Seman, Süleymaniye gibi medreselere hazırlık (Tetimme/Musıla) konumunda olan medreseler grubunda yer almaktadır. Üniversite seviyesinde eğitim ve öğretim verdiğini kabul etmemiz gereken altmışlı medreselerden İstanbul'da yedi medrese bulunmaktaydı.³ Bu medreselerden mezun olanlar bir tür staj (mülazemet) dönemini atlattıktan sonra imparatorluğun muhtelif yerlerindeki mahkemelere kadı olarak atanırlar, buralarda bilgi ve tecrübe birikimlerini sağladıktan sonra nihai basamak olarak İstanbul kadılıklarında ve kazaskerliklerinde görev yaparlardı. Bu sebeple söz konusu medreseleri dönemin hukuk fakülteleri olarak saymamız gerekir. Aynı şekilde medreselerden mezun olanların bir kısmı da yine bir mülazemet sürecinin ardından müderris olarak eğitim öğretim hayatına atılırlardı.

Modernleşme dönemine kadar başta İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif şehirlerindeki medreseler o zamana kadar uygulanan eğitim ve öğretim programı çerçevesinde hukukçu yetiştirmeye devam etmişlerdir. Tanzimat Dönemi'nden itibaren ise daha sonra göreceğimiz üzere klasik medreselerin yanı sıra bugünkü hukuk fakültelerinin kurulmasına kadar varan bir süreç içinde farklı eğitim ve öğretim metodu izleyen hukuk okulları kurulmaya başlamıştır. Bu okullarının ilk örnekleri de İstanbul'da ortaya çıkmış ve yine bugünkü hukuk fakültelerinin ilk gelişmiş örneği olan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi de bu şehirde kurulmuştur.

İstanbul Mahkemeleri

İstanbul'da bulunan mahkemelerin fetih öncesine kadar giden bir geçmişi olduğundan söz edilebilir. İstanbul'un fethinden çok önce İstanbul'a gelip giden Müslümanların ihtiyacını karşılamak üzere suriçinde cami/camiler yapıldığı bilinmektedir. Bugün Arap Camii olarak bilinen cami o dönemin eseri zannedilmekte ise de muhtemelen Latin hâkimiyeti döneminde yapılan bir kilisenin Fatih tarafından camiye çevrilmiş şeklidir. Bu camilerin yanı sıra bir mahkemenin varlığından da bazı kaynaklarda bahsedilmektedir.⁴ Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u muhasara etmesi üzerine Bizans imparatoruna suriçi İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulmasını ve camiler yapılmasını kabul ettirdiği yine bize kadar gelen bilgiler arasındadır. Evliya Çelebi bir İslam mahkemesinin

³ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 470 vd.

⁴ Bilgin Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihiçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tetkikler", *İstanbul Araştırmaları*, 1998, sy. 6, s. 71-72.

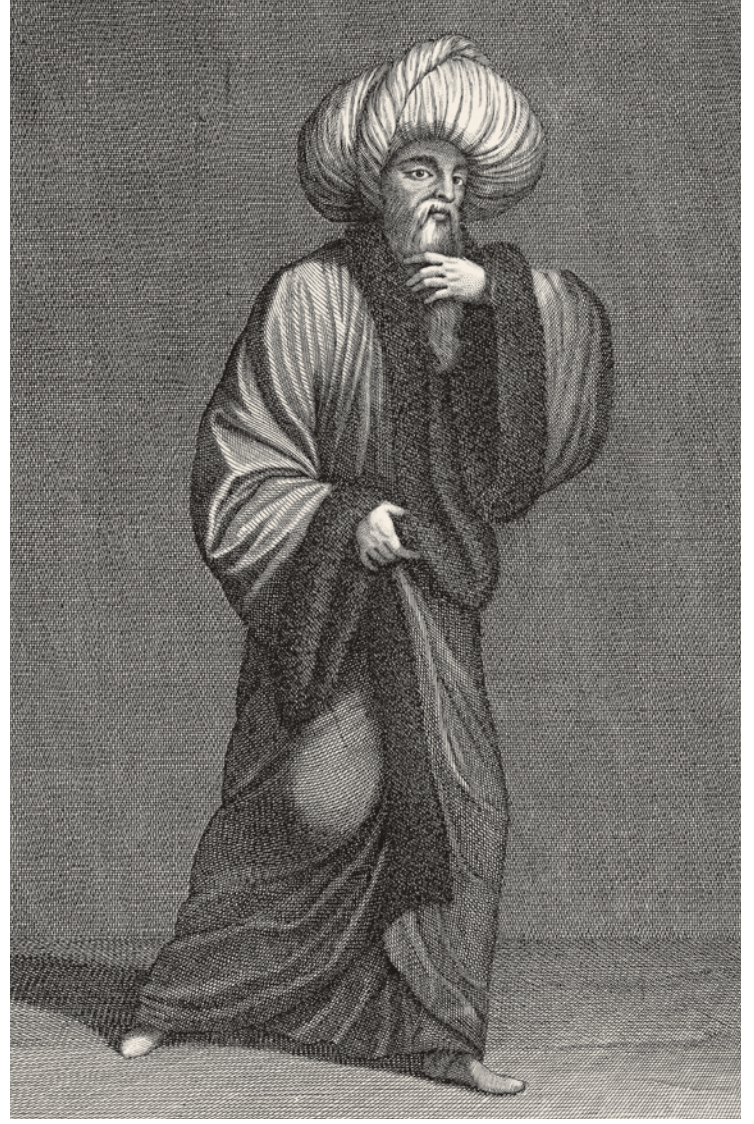
6- Şeyhülislam (TSMK, nr. 3690)

kurulmasının da bu cümleden olduğunu söylemektedir.⁵ Evliya Çelebi'nin bahsettiği mahkemenin Yıldırım Bayezid'in İstanbul'da ikamet eden Müslümanlar için Üsküdar'da kurduğunu mahkeme olması da mümkündür.

İstanbul'da fetihten sonra kurulmuş bulunan mahkemeler bütün imparatorluk tarihi boyunca hem İstanbul'da hem de bütün Osmanlı ülkesinde yaşayan insanların sosyal ve hukuki hayatında önemli bir yer tutmuştur. Fetihden sonra İstanbul kadılığına Hızır Çelebi Bey'in getirildiği bilinmektedir. Hızır Bey'in altı sene bu görevde bulunduktan sonra vefatı üzerine bu görev daha sonra şeyhülislamlık makamına yükselmiş olan Molla Hüsrev'e verilmiştir.⁶ İstanbul Kadılığı *mevleviyet* denilen en üst derecedeki kadılıktır. İstanbul kadısı da şeyhülislam ile Rumeli ve Anadolu kazaskerinin ardından adli

⁵ Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi", s. 72-73.

⁶ Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi", s. 73.

7- Kadiasker (Ferriol)

hiyerarşide dördüncü sırada yer almaktadır. Adli teşkilat bakımından İstanbul'un dört ana bölgeye (kadılığa), bu dört bölgenin de daha küçük alt bölümlere (naipliklere) ayrıldığı görülür. İstanbul ve Bilad-ı Selase olarak adlandırılan bu dört bölge İstanbul (suriçi İstanbul, nefsi-i İstanbul), Üsküdar, Galata ve Eyüp'tür (Havass-ı Refia).

İstanbul (nefs-i İstanbul) Kadılığı 1586 yılına kadar tek bir mahkeme olarak çalışmışken bu tarihte İstanbul Kadılığı'na bağlı olarak dört mahkeme daha kurulmuş ve bu mahkemelere İstanbul kadısı tarafından kendisine vekâleten yargılama yapan ve diğer adli/idari görevleri ifa eden naipeler atanmıştır. Bu mahkemeler Mahmutpaşa Mahkemesi, Davutpaşa Mahkemesi, Ahi Çelebi Mahkemesi ve Balat Mahkemesi'dir.⁷ Üsküdar Kadılığı XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar Gebze Kadılığı'na bağlı bir naiplikken bu dönemden itibaren müstakil bir kadılık hâline getirilmiş,

⁷ Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi", s. 75.

8- İstanbul kadısı (Castellan)

XVI. asrın sonlarından itibaren de Şile ve Kandıra kazalarının ilavesiyle mevleviyete dönüşmüştür. Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyılda Üsküdar kadısına bağlı olarak Kartal, Pendik, Gebze, Şile ve Anadolu kavağı'nda beş naip görev yapmaktaydı. Galata Kadılığı'nın görev ve yetki alanı ise Boğaziçi'nin Kırkkilise (Kırklareli) sancağına kadar olan Rumeli sahilindeki yerleşim bölgeleri ile Bandırma yakınındaki Kapıdağı Yarımadası'nı içine almaktaydı. Galata Mahkemesi her türlü davaya bakmakla birlikte bu bölgenin Osmanlı deniz ticaretindeki yeri dolayısıyla deniz ticaretiyle ilgili uyuşmazlıkların yoğun olarak bulunduğu bir mahkeme özelliği taşımaktadır. Çekmece, Çatalca ve Silivri kazaları Eyüp (Havass-ı Refia) Kadılığı sınırları içinde yer almıştır. Bunların dışında Hadımköy, Büyük ve Küçükçekmecer, Terkos ve Uzunova'da Eyüp kadısının birer naibi görev yapmaktaydı. Eyüp Mahkemesi de su uyuşmazlıklarının kendisine en çok getirildiği bir mahkeme olma özelliğine sahiptir.

İstanbul Kadılığı esas itibarıyla İstanbul sakinlerinin hukuki problemleriyle ilgilenmekte idi. Ancak bu, mutlak bir kural değildi; padişah fermanıyla İstanbul'da sakin olmayan kimselerin davalarına da özel izinle İstanbul kadılarının baktığı olurdu. İstanbul ve Bilad-ı Selase kadıları gerek adli gerekse mülki-idari işlerde benzer yetki ve sorumluluklara sahip idiyse de imparatorluğun adli teşkilatındaki merkezî konumu sebebiyle bazı hukuki ve idari görev ve yetkiler münhasıran İstanbul kadıları tarafından kullanılırdı. Mesela İstanbul ve Bilad-ı Selase

dâhilindeki uncu, ekmekçi ve francalacı gediklerinin satış vesair işlemlerinde tek yetkili mahkeme İstanbul Kadılığı idi. Sonraları genel olarak mülk gedikler konusundaki işlem yetkisi de İstanbul Kadılığı'na hasredilmiştir.⁸ Öte yandan başta et olmak üzere süt, sebze, buğday, un, ekmek gibi yiyecek ve kereste, dokuma, fes, ayakkabı gibi temel tüketim maddeleriyle ilgili narhların hem İstanbul hem de Bilad-ı Selase için tespiti İstanbul kadısının görevleri arasındaydı. İstanbul kadısı Çarşamba Divanı'ndan sonra zaman zaman veziriazamla denetime çıkar bazen de bunu maiyetiyle birlikte kendisi yapardı. Bu denetimler sırasında narha riayet etmeyenler, eksik tartanlar, fırınlarda ve lokantalarda temizliğe dikkat etmeyenler uyarılır, uygun cezalarla tecziye edilirdi.⁹ Kamu binaları dışındaki yapıların tamamına yakını ahşap olarak inşa edildiğinden yangınlar İstanbul'un tarih boyunca önemli felaketlerinden biri olmuştur. Yangınların önlenmesi için bacaların temizlenmesi, yangının yayılmasına neden olacak malzemelerin ortada bırakılmaması, saçakların yangınların yayılmasını kolaylaştıracak tarzda inşa edilmemesi için gerek görülen tedbirlerin alınmasında da kadıların önemli görevleri bulunmaktadır. Şer'îye sicillerinde yangınlara yönelik alınacak tedbirlerle ilgili fermanlara oldukça sık rastlanmaktadır.¹⁰

Bütün kadılar gibi İstanbul kadıları da XIX. asra gelinceye kadar kendi konaklarında yargılama yaparlardı. 1253 (1837/1838) yılında bu durum değişmiş ve kadılar kazaskerlik mahkemeleri gibi şeyhülislamlık bünyesinde kendilerine tahsis edilen mekânlarda yargılama yapar olmuşlardır.

İstanbul ve Bilad-ı Selase kadılarının da birincil görevleri şüphesiz yargısal görevlerdir. Kendi mahkemelerinde önlerine gelen davalar şer'î hukukla ilgili ise fıkıh kitaplarında yer alan İslam hukuku kurallarına göre, örfî hukukla ilgili ise kanunnamelerde yer alan örfî hukuk kurallarına göre karar vermekte idiler. Bunun yanı sıra Çarşamba günleri sadrazam konağında akdedilen Çarşamba divanında görev almakta ve bu divanda sadrazam veya kaymakamının huzurunda yargılama yapmakta idiler. Bu görevlerine vakıfların kurulması ve senetlerinin tanzimi, köle azadı, vasiyetnamelerin tanzimi, terekenin taksimi, alım satım, kira, vekâlet, rehin, nikâh akitleri gibi her türlü hukuki işlemlerin

8 Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi", s. 76.

9 Gül Akyılmaz, "İstanbul Kadısı", *İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, Ankara 2011, c. 1, s. 89-92.

10 Akyılmaz, "İstanbul Kadısı", c. 1, s. 97.

9- İstanbul'da bir kadı konağı (Nâdirî Divânı, TSMK, H. 889)

yapılması boşanmaların tescili gibi bugün bir kısmı noter, evlenme ve nüfus memurları tarafından yapılan hizmetlerin de eklenmesi gerekir.

Öte yandan İstanbul ve Bilad-ı Selase kadılarının aynı zamanda çarşı-pazarı, satılan malları, bu mallarda bulunması gerekli nitelikleri, fiyatları denetlemek ve bugün büyük ölçüde belediyeler tarafından ifa edilen birçok görevi yerine getirmek gibi idari görevleri de bulunmaktaydı. İstanbul kadısı (İstanbul efendisi) çarşı pazarı bazen bizzat denetler bazen de muhtesip denilen görevliler onun adına bu denetimi yapardı. Yağ Kapanı, Un Kapanı gibi belirli hâl mekânlarında İstanbul kadısının birer naibi de görev yapmaktaydı. Çarşı ve pazarı denetlemek üzere İstanbul kadısının ayak naibi atadığı da olurdu. Evliya Çelebi ayak naipleri için "çarşı gammazları" tabirini kullanmaktadır.¹¹ Bunların narhların kontrolünde, ölçü ve tartıların denetlenmesinde önemli görevleri

¹¹ Osman Nuri [Ergin], *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul 1358/1922, s. 308.

vardı. İstanbul kadısının mülki, beledi ve inzibati yetki ve sorumluluğu 1826 yılına kadar devam etmiş, bu tarihte bu görevlerde kadıya yardımcı olan muhtesip ihtisap nazırı olarak görevlendirilmiş, yetki ve sorumluluklar İhtisap Nezareti'nin doğuşuyla bu nezarete devredilmiştir. Şer'îye sicil defterlerinde kadıların 1826'ya kadar olan dönemdeki bu tür idari-beledi hizmetleriyle ilgili birçok kayıt bulunmaktadır.

İstanbul Müftülüğü bünyesinde bulunan Şer'îye Sicili Arşivi'ndeki defter dağılımına göre İstanbul'da zaman içinde 27 adet mahkeme kurulmuştur. Bunlar şunlardır: 1. İstanbul Mahkemesi, 2. İstanbul Bâb Mahkemesi, 3. Kasımpaşa Mahkemesi, 4. Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi, 5. Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, 6. Üsküdar Mahkemesi, 7. Ahî Çelebi Mahkemesi, 8. Davutpaşa Mahkemesi, 9. Bakırköy Mahkemesi, 10. Kartal Mahkemesi, 11. Adalar Mahkemesi, 12. Beykoz Mahkemesi, 13. Bilad-ı Metruke Mahkemesi, 14. Galata Mahkemesi, 15. Havass-ı Refia Mahkemesi, 16. Mülga Beledi Kassamlığı Mahkemesi, 17. Balat Mahkemesi, 18. Yeniköy Mahkemesi, 19. Hasköy Mahkemesi, 20. Rumeli Kazaskerliği ve Rumeli Sadareti Mahkemesi, 21. Mahfel-i Şer'iyat Mahkemesi, 22. Anadolu Sadareti Mahkemesi, 23. Beşiktaş Mahkemesi, 24. Tophane Mahkemesi, 25. Mahmutpaşa Mahkemesi, 26. Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi, 27. Beytülmal Kassamlığı Mahkemesi.

İstanbul'da bulunan bir başka mahkeme Yahudi ve Hristiyanların evlenme, boşanma, nafaka, miras gibi ahval-i şahsiyeleriyle ilgili uyuşmazlıklara bakan kendi dinî mahkemeleridir. Cemaat mahkemeleri denilen bu mahkemeler patrikhane, hahambaşılık gibi gayrimüslimlerin dinî kurumlarında patrik ve hahambaşının denetiminde belirtilen alanlarda yargı görevi yaparlardı. Aslında Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler ahval-i şahsiye de dâhil her türlü uyuşmazlıklarını Osmanlı mahkemelerine götürmek durumundaydılar ve onlara ister kendi aralarında isterse Müslümanlarla olan uyuşmazlıklarında İslam-Osmanlı hukuku uygulanırdı. Ancak evlenme boşanma gibi alanların dinî özelliğinin ön planda olması sebebiyle Osmanlı yönetimi İslam hukuk geleneğine de uyarak onlara bir tür hukuki-adli muhtariyet tanımıştır. Gayrimüslimlerin isterlerse söz konusu alanlarda kendi cemaat mahkemelerine gitme ve kendilerine Yahudi veya kilise hukukunun uygulanmasını talep etme hakları vardı. Şu da var ki gayrimüslimler mutlaka cemaat mahkemesine gitmek zorunda değillerdi; taraflar anlaşılırsa cemaat mahkemesine gider ve aralarında uyuşmazlırsa veya taraflardan birisi Müslüman olursa ceza, borçlar ve ticaret

10- Meşihat binası (Günümüzde İstanbul İl Müftülüğü)

hukuku davalarında olduğu gibi ahval-i şahsiye davalarını da İstanbul mahkemelerine getirirler ve bu durumda kendilerine İslam hukuku kuralları uygulanırdı. Bir diğer ifadeyle cemaat mahkemelerine gitmek bütünüyle gayrimüslimlerin seçimine bırakılmıştı. Bununla birlikte bu mahkemeler vasıtasıyla gayrimüslim dinî liderler, cemaatleri üzerinde otorite sağladıklarından ve mahkeme harçlarından ciddi bir gelir elde ettikleri de bir vakıadır. Bu sebeple hahambaşı ve patriklerin gayrimüslimlerin ahval-i şahsiye davalarında İstanbul mahkemelerine gitmeyi engelleyici tedbirler aldığı, zaman zaman İstanbul mahkemelerinin bu tür davalarda gayrimüslimlerin müracaatlarını yasaklayıcı padişah fermanı istihlal etmeye çalıştıkları da görülmüştür. Getirilen bütün cemaat içi ve dışı tedbirlere rağmen şer'îye sicil defterlerinde küçümsenemeyecek bir sayıda gayrimüslimlerle ilgili ahval-i şahsiye yargılamaları ve kayıtları yer almaktadır.

İstanbul'da bulunan bir diğer mahkeme de yabancı elçilikler bünyesinde bulunan konsolosluk mahkemeleridir. Kapitülasyonlarla verilen imtiyazlar çerçevesinde kurulan ve gittikçe sayıları artan bu mahkemelerde yabancıların kendi aralarındaki hukuki ihtilaflar kendi hukuklarına göre karara bağlanırdı. Konsolosluk mahkemelerinin varlığı 1914 yılına kadar devam etmiş, bu yıl Osmanlı Hükûmeti tek tarafı bir

kararla adli kapitülasyonları ilga ederek konsolosluk mahkemelerinin yargı yetkisini kaldırmıştır.

Yüksek Mahkemeler

Suriçi İstanbul'da bulunan mahkemelerin esas itibarıyla iki tür olduğu unutulmamalıdır. İstanbul mahkemeleri olarak isimlendireceğimiz yargı kurumlarının yanı sıra Divan-ı hümayun gibi, kazaskerlik mahkemesi gibi, Cuma divanı, Çarşamba divanı gibi üst mahkemeler olarak niteleyebileceğimiz yargı kurumları da yer almakta ve bu mahkemelerde daha çok mahallî mahkemeler tarafından karara bağlanmış davalar bir istinaf veya temyiz mahkemesi gibi yeniden değerlendirilmekteydi. İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti olması dolayısıyla fevkalade yetkiye sahip ve bütün imparatorluk coğrafyasından gelen hukuki ihtilaflara bakan mahkemelerin burada olması en tabii bir durumdur.

Divan-ı hümayun yukarıda geçtiği üzere Osmanlı siyasi ve idari yapısındaki, örfi hukukun oluşumundaki rolünün yanı sıra bütün Osmanlı mahkemelerinin verdiği kararları denetleyen, adaleti ve hukuki istikrarı sağlayan bir mahkeme olarak da ön plana çıkmıştır. Osmanlı adli hiyerarşisinin en üstünde bulunan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri bu divanın üyesidir; esas itibarıyla Rumeli

2- Divan-ı hümayun (Hünernâme)

Daha sonra buna bir üçüncüsü (şikk-ı sani defterdarı) eklendi. Divanda maliyeyle ilgili şikâyetler başdefterdar (Rumeli defterdarı) tarafından dinlenir ve karara bağlanırdı. 6. Rumeli Beylerbeyi: Osmanlı Devleti'ndeki en büyük idari birim olan Rumeli eyaletinin idari ve askerî amiridir. Devlet merkezinin Rumeli'de olması

ve Rumeli'nin cihat yurdu olarak kabul edilmesi bu beylerbeyliğini diğerleri arasında ön plana çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak XVI. asrın ortalarından itibaren Rumeli beylerbeyleri divan üyesi olarak kabul edilmiş ve İstanbul'da buldukları zamanlar divan toplantılarına katılmışlardır. 7. Kaptanıderya: Sadece vezir

payesine ulaştığında divan üyesi olmaktadır. Kaptanıderya seferde olduğu dönemlerde İstanbul'da bulunmadığından divandaki rolü sınırlı olmaktadır. 8. Yeniçeri Ağası: Yeniçeri ağası da ancak vezir olduğu zaman divan üyesi olabilir.

Siyasi ve idari görevlerine paralel olarak divanın önemli

11- Suçluların cezalandırılması (Taeschner)

kazaskeri bazı durumlarda da Anadolu kazaskeri kimi davalarda ilk derece mahkemesi, kimilerinde ise son derece mahkemesi veya kanun mahkemesi olarak imparatorluğun her tarafından intikal eden hukuki anlaşmazlıklara bakmaktadır. Divan-ı hümayun sabah namazından sonra kendine has bir merasimle Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı denilen yerde toplanır, idari, siyasi ve hukuki konuları bitirene kadar çalışmalarını sürdürürdü.

İstanbul'da görev yapan ve yargı yetkisi olan divanlar sadece Divan-ı hümayundan ibaret değildir.

Bu divanda görülmeyen bir kısım şikâyetler, hukuki ihtilaflar sadrazam başkanlığında toplanan Cuma ve Çarşamba divanlarında görülmekteydi. Bu iki divanı da bu yönleriyle yüksek yetkili birer mahkeme olarak kabul etmek gerekir. Cuma divanına Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Çarşamba divanına da İstanbul kadıları (İstanbul ve Bilad-ı Selase kadıları) katılmakta ve hukuki ihtilafları kazaskerler ve kadılar karara bağlamakta idiler. Cuma ve Çarşamba divanları da toplantılarını sadrazam konaklarında yaparlardı. Buna bağlı olarak sadrazamlar değiştikçe bu divanların/mahkemelerin

12- Rumeli kazaskeri ve nakibüleşraf (Mehmed Arif)

toplantı yerleri de değişmekteydi. Bu divanlar daha sonra şeyhülislamlığa nakledilmiş ve toplantılarını şeyhülislamın başkanlığında yapar olmuşlardır.

İstanbul'da bulunan bir diğer yüksek mahkeme de Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi'dir. Rumeli kazaskerleri hem toplantı günlerinde Divan-ı hümayunda yargılama yapmakta hem de sair zamanlarda kendi konaklarında yargılamada bulunmaktaydılar. Rumeli Kazaskerlik Mahkemesi'nin belirli davalar için hem bir ilk derece mahkemesi olarak çalıştığı ve belli hukuki uyuşmazlıkların doğrudan doğruya kendisine geldiği hem de diğer mahkeme kararlarını gözden geçiren bir üst mahkeme olarak görev yaptığı görülmektedir. Hatta mali davalara bakan defterdarlık mahkemesinde de Rumeli kazaskerinin mirî kâtibi denilen bir memuru görev yapardı. Başbâki kulu odasındaki bu mahkeme, devlet

görevlilerinin muhallefat tespitiyle ilgili hususları bakar, defterdarlık ile halk arasındaki mali davaları görürdü.¹² XIX. yüzyıldan itibaren Anadolu Kazaskerliği'nin de bir üst mahkeme olarak hukuki uyuşmazlıklara baktığına şahit olunmaktadır. Kazaskerlik mahkemelerinin XIX. yüzyıla kadar belli bir mekânlarının olmadığı kazaskerlerin kendi özel konaklarının aynı zamanda mahkeme olarak da fonksiyon icra ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla kazaskerler değiştikçe kazaskerlik mahkemelerinin yerleri de değişmekteydi. Bu durum 1253 (1837-1838) tarihine kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren kazaskerlik mahkemeleri şeyhülislamlığa tahsis edilen Ağakapısı'nda diğer bir ifadeyle bugünkü İstanbul Müftülüğü'nün içinde

¹² Bkz. F. M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan: Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s. 218-228.

14- Kanun-ı Esasi'nin ilanı (L'illustration)

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne dönüşen bir hukuk mektebi teşebbüsü vardır.

Hukuk Mektebi'nin ilk olarak 1868'de Galata'da bulunan Mekteb-i Sultanî içinde açıldığını söyleyebiliriz.¹³ Ancak bu mektebin fakülte seviyesinde olduğunu söylemek zordur. Bunu takiben 1874 yılında bir irade-i seniye ile Darülfünun-ı Sultanî Hukuk Mektebi açılmış, ne var ki halka duyurulması ancak 1876'da olabilmiştir.¹⁴ 1877'de derslerine ara verilen Hukuk Mektebi 1878'de yeniden eğitime başlamış ancak 1881 yılında ilk mezunlarını

verdikten sonra muhtemelen kapanmıştır. Bu okulun yerini 1880 yılında Adliye Nezareti'ne bağlı olarak açılan Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne almıştır. Bu okul 1888 yılına kadar Adliye Nezareti'ne bağlı olarak eğitim öğretim yapmış, bu tarihte Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. Bir süre bu yapı içinde devam eden Hukuk Mektebi 1909'da İstanbul Darülfünunu'nun bir şubesi hâline gelmiştir.¹⁵ 1933 yılında İstanbul Darülfünunu İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmüş ve bu sırada yeni yönetimle uzlaşmadığı düşünülen 157 öğretim üyesi görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Bunlardan 14'ü hukuk fakültesi öğretim üyesi idiler. Yine bu dönemde Hitler Almanya'sından kaçan

¹³ Özcan, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kurumlaşmasının Tarihçesi", s. 115.

¹⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, İstanbul 2010, c. 1, s. 140-141; Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, İstanbul 2009, c. 1, s. 135-136.

¹⁵ İhsanoğlu, *Darülfünun*, c. 1, s. 154-155; Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, c. 1, s. 141, 161-164.

15- Darülfünun Hukuk Şubesi hoca ve talebeleri (Şehbâl)

Yahudi öğretim üyelerinden bir kısmı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde görev almışlardır. Andreas B. Schwartz, Ernst Hirsch, Richard Honig ve Karl Strupp bunlardandır.¹⁶

Kuruluşunu önce Ayasofya sonra Sahn-ı Seman medreselerine kadar götürebildiğimiz İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bugün de eğitim ve öğretim hizmeti veren en eski ve en köklü hukuk fakültesi olarak varlığını sürdürmektedir. İstanbul Üniversitesi'ni 1982 yılında kurulan Marmara Üniversitesi ve 1994'te kurulan Galatasaray Üniversitesi Hukuk fakülteleri izlemiştir. Bu hukuk fakültelerinden sonra 1982 anayasasının yaptığı düzenleme çerçevesinde çok sayıda vakıf üniversitesi hukuk fakültesi kurulmuştur. 2013 yılı itibarıyla İstanbul'da vakıf üniversitelerinin 20 hukuk fakültesi bulunmaktadır. Bünyesinde hukuk fakültesi bulunan İstanbul merkezli vakıf üniversiteleri şunlardır: 1. Doğu Üniversitesi, 2. İstanbul Aydın Üniversitesi, 3. İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi, 4. İstanbul Beytepe Üniversitesi, 5. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 6 İstanbul Maltepe Üniversitesi, 7 İstanbul Medipol Üniversitesi, 8. İstanbul Ticaret Üniversitesi, 9. Kadir Has Üniversitesi, 10. Kemerburgaz Üniversitesi, 11. Koç Üniversitesi, 12. Kültür Üniversitesi 13. Fatih Üniversitesi, 14. Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, 15. Okan Üniversitesi, 16. Özyeğin Üniversitesi, 17. İstanbul Şehir Üniversitesi, 18. Türk Alman Üniversitesi, 19. Yeditepe Üniversitesi, 20. Yeni Yüzyıl Üniversitesi.

¹⁶ Özcan, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kuruluşunun Tarihçesi", s. 154; Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, c. 3, s. 384-386.

Batılılaşma Dönemi Mahkemeleri İlk Derece Mahkemeleri

Batılılaşma döneminde önce İstanbul'da tek hâkimli şer'îye mahkemelerinin yanı sıra toplu hâkimli mahkemeler de kurulmaya başlanmıştır. Nizamiye mahkemelerinin ilk çekirdeğini Tanzimat sonrasında çıkarılan ceza kanunlarının uygulanması için İstanbul'da muhtemelen 1854'te kurulan Meclis-i Tahkik oluşturur.¹⁷ Meclis-i Tahkiklerin bütün imparatorluk sathında yaygınlaşmasıyla nizamiye mahkemelerinin kuruluşunu hazırlayan süreç başlamış oldu. Bu alanda en önemli düzenleme 1864 tarihli *Vilayet Nizamnâmesi* ile yapıldı. Bu nizamname ile kazalarda dava meclisi (meclis-i deavi), sancaklarda temyiz meclisi (meclis-i temyiz) ve vilayetlerde de temyiz divanı (divan-ı temyiz) isimleri altında hukuk ve ceza mahkemeleri kuruldu. Yine bu nizamname ile Osmanlı adli yapısında tek dereceli şer'îye mahkemelerin yanında ilk defa ilk derece (bidayet) ve ikinci derece (istinaf) mahkemeleri kurulmuş oldu. Bu mahkemelerle ilgili muhtelif nizamnamelerle çeşitli değişiklikler yapılmış, en son 1879 yılında çıkarılan Mehakim-i Nizamiye'nin *Teşkilat Kanunu* ile yeni bir şekil verilip eksikleri giderilmiştir.¹⁸

¹⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul 2004, s. 138-140.

¹⁸ 1879 tarihli kanunun metni için bkz. *Düster*, Birinci Tertip, İstanbul 1296, c. 4, s. 245-260; Nizamiye Mahkemeleri için ayrıca bkz. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara 1996, s. 116-126; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 161-174, 203 vd.

16- Medresetülkuzât mezuniyet belgesi (Üsküdar Belediyesi Arşivi)

Yine bu kanunla halk arasında karışıklığa sebep olan mahkemelerin isimleri bidayet ve istinaf mahkemeleri olarak değiştirilmiştir.

Şer'îye ve nizamiye mahkemeleri şeklindeki bu ikili yapı gerek İstanbul'da gerek İstanbul dışında Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını korumuştur. Cumhuriyet döneminde ise bu alanda köklü bir değişikliğe gidilmiş ve 1924 yılında kabul edilen 469 sayılı kanunla şer'îye mahkemeleri kapatılmış, şer'îye mahkemelerinin ve bidayet mahkemelerinin yerine, bütün ilk derece mahkemelerinin görevlerini yapmak üzere sulh ve asliye mahkemeleri kurulmuştur. Yine bu kanunla temel bir değişiklik olarak nizamiye mahkemeleriyle Türk adli sistemine dâhil olan istinaf mahkemeleri de kaldırılmış, ilk derece mahkemeleri ve temyiz (yargıtay) şeklinde ikili bir adli yapıya geçilmiştir. İstanbul'da kurulan sulh ve asliye mahkemesi ihtiyaca göre ilk önce asliye hukuk,

17- Sultanahmet'teki (1934'te yanan) Adliye Nezareti binası (Yıldız Albümleri)

asliye ceza ve asliye ticaret mahkemeleri bölümlerine ayrılmış ve bu mahkemelerin sayıları yine ihtiyaca göre zaman içinde artırılmıştır. Kuruluşu takip eden ve günümüze kadar gelen süreç içinde de ihtiyaçlar çoğalıp çeşitlendikçe İstanbul mahkemeleri sadece sayı olarak değil, çeşit olarak da artmış; hukuk mahkemeleri bünyesi içinde iş mahkemeleri, kadastro mahkemeleri, tüketici mahkemeleri, aile mahkemeleri, icra ve tetkik mercileri, fikrî ve sınai haklar hukuk mahkemeleri; ceza mahkemeleri bünyesi içinde devlet güvenlik mahkemeleri, çocuk mahkemeleri, trafik mahkemeleri fikrî ve sınai haklar ceza mahkemeleri kurulmuştur.

Günümüzde medeni ve ceza yargılamasını içine alan İstanbul mahkemeleri üç ana merkezde; İstanbul Adalet Sarayı (Çağlayan), Anadolu Adalet Sarayı ve Bakırköy Adalet Sarayı'nda toplanmış olmakla birlikte 2013 yılı itibarıyla bu üç merkez dışında Adalar, Bakırköy,

Büyükçekmece, Küçükçekmece, Gaziosmanpaşa ilçelerindeki mahkemeler de İstanbul mahkemeleri içindeki yerini almaktadır.

İstanbul'da bulunan bir diğer önemli yargı kurumu da idare mahkemeleridir. İdare mahkemelerinin Tanzimat sonrasına kadar giden bir geçmişi vardır. 1868'de kurulan Şûrâ-yı Devlet belirli süre idare mahkemesi olarak çalışmıştır. Daha sonra uzun süre İstanbul'da bir idare mahkemesi olmamış, idari yargı Ankara'da bulunan Danıştay tarafından yürütülmüştür. Danıştay'ın bütün idari uyuşmazlıklara yetişememesi üzerine 1982 yılında kabul edilen kanunla bölge idare ve vergi mahkemeleri kurulmaya başlanmıştır. Bu kanuna göre 2013 yılı itibarıyla İstanbul'da iki kurul hâlinde çalışan bir bölge idare mahkemesi, on idare mahkemesi, on bir vergi mahkemesi bulunmakta ve ilk derece ve bir tür istinaf mahkemesi olarak idari uyuşmazlıklara bakmaktadır.

Yüksek Mahkemeler

Batılılaşma döneminde İstanbul'da kurulan yüksek mahkemelere gelince; Divan-ı hümayunun yüksek mahkeme olarak Osmanlı adli yapısındaki yerinin XVII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş gerilemeye başladığı görülmektedir. Bunun yerini önceleri Rumeli Kazaskerlik Mahkemesi almış, daha sonra ise bu alanda süratli bir yapısal değişikliğe gidilerek XIX. yüzyılda, 1838'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Meclis-i Vâlâ hem bir yasama organı olarak çalışmış hem de özellikle bütün imparatorlukta görülen ceza davalarının temyiz mahkemesi olarak görev yapmıştır. Üye sayısı zaman içinde değişiklik göstermekle birlikte toplu hâkimli bir mahkeme olan Meclis-i Vâlâ 1868 yılına kadar bir üst mahkeme niteliğini hep korumuştur. 1868 yılında Meclis-i Vâlâ ikiye ayrılarak, hukuk ve ceza davalarına bir temyiz mahkemesi olarak bakmak üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, idari davalara bakmak üzere de Şûrâ-yı Devlet kurulmuş oldu. Şûrâ-yı Devlet aynı zamanda kanunları hazırlayan bir yasama organı olarak da görev yapmıştır.

Öte yandan yine İstanbul'da şer'îye mahkemelerinin üst yargı kurumu olarak 1861'de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye kuruldu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-yı Devlet, Adliye Nezaretine, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye II. Meşrutiyet döneminde 1917'de belirli bir süre hariç şeyhülislamlığa bağlı olarak görev yapmıştır. Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye 1917'de şer'îye mahkemeleriyle birlikte kısa bir süre Adliye Nezaretine bağlanmış, daha sonra önceden olduğu gibi yine Şeyhülislamlığa bağlı olarak görev yapmıştır. Sonuç olarak gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ya da sonraki ismiyle Mahkeme-i Temyiz, gerekse şer'îye mahkemelerinin temyiz mahkemesi olan Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar üst mahkeme olarak İstanbul'da görev yapmayı sürdürmüşlerdir.